

EKOLOJİK KRİZ, KAPİTALİST BİRİKİMİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ, GELECEK VE ÜTOPYA

Metin ALTIOK*

“... . Son ağaç yıkılıp, son nehir kirletilip, son balık da
tutulduktan sonra paranın yenmediğini anlayacaksınız...”

(Kızıldereli Atasözü)

Özet

Kapitalist birikim süreci 1970’lerden beri uzun dönemli yapısal krizin etkisi altındadır. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin hızlanması ve devasa boyutlara ulaşan finansal sermaye kapitalist sistemin yapısal krize çözüm arayışlarıdır. Çünkü kapitalizm, krizde dahi sermaye birikimini azaltmamak için genişlemeye devam eder. Kapitalizmin yapısal kriz dönemleri, sermayenin değersizleştiği, ekolojik tahribatın ve yıkımın yoğunlaştığı süreçlerdir. Bu nedenle finans, gıda, enerji ve çevre krizleri daha fazla kâr arayışında sınır tanımayan kapitalizmin yapısal krizlerinin dışı vurumudur. Bu çalışmanın amacı kapitalist birikim sürecinin hakim olduğu dünyada sosyo-ekonomik yaşamı kendi talepleri doğrultusunda belirleyen sermayenin, kârlılığını arttırmak için üretimi ve tüketimi büyütmesini sağlayan, doğaya hükmetme hareketi sonucu yaşanan çevre sorunlarının ve ekolojik krizin çözümsüzlüğe dönüştüğünü ve bu sorunların çözümünde ileri sürülen “sürdürülebilir kalkınma” tezinin de aslında sürdürülemez olduğunu analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Kapitalizmin Yapısal Krizi, Teknoloji, Ekolojik Kriz*

*Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, metinaltiok@mersin.edu.tr

ECOLOGICAL CRISIS, SUSTAINABILITY OF CAPITALIST ACCUMULATION, FUTURE AND UTOPIA

Abstract

The process of capitalist accumulation has been influenced by the long-term structural crisis since the 1970s. Thus, the acceleration of the globalization process and the financial capital of the capitalist system, reaching gigantic proportions search for solutions to the structural crisis. Because of capitalism, even if the crisis continues to expand order not to affect the accumulation of capital. Periods of structural crisis of capitalism, capital depreciation, ecological devastation and destruction processes are concentrated. Therefore, financial, food, energy and environmental crises, expression structural crisis of capitalism more uninhibited of the search for profit. The aim of this study is dominated by the capitalist accumulation process of socio-economic life of the world demands that determine their own capital, to improve the profitability of production and consumption that expand the nature of environmental problems and the ecological crisis in the result of the movement of domination turned into deadlock and put forward the solution of these problems, “sustainable development” thesis is to analyze the fact is unsustainable.

Keywords: *Globalization, Structural Crisis of Capitalism, Technology, Ecological Crisis*

Giriş

Günümüzde küresel ekolojik kriz kapitalist üretim tarzının karşı karşıya kaldığı krizlerin daha fazla ötelenemeyeceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü insanoğlunun dünya üzerindeki son birkaç yüz yılı sistemli yağma ve talan öyküsüdür ve bütün iktisadi etkinliklerde insan üretim etkinliği yoluyla doğayı ve bu süreç içinde kendisini dönüştürmektedir.

Kapitalist üretim biçimi insanın doğayı dönüştürme serüveninde üretimin yanı sıra birikim, artık-değer, sömürü kavramı gibi kategorileri en üst düzeyde içinde barındırır. Kapitalist üretim biçiminde sermaye birikiminin hızlanması ve genelleşmesi için gerçekleştirilen yıkım artık küresel ölçekte olup, hem gezegenin doğal dengelerini hem de doğanın parçası olduğunu hala tam olarak kavrayamamış görünen insanlığı tehdit etmektedir. Bu süreçte su yüzüne çıkan en önemli tehditler arasında ekolojiye verilen zararlar dolayısıyla tüm insanlığın karşı karşıya kaldığı, denizlerde ve içme suyu kaynaklarında kirlenme, kimyasal, biyolojik ve nükleer atıklardan doğan sorunlar, karbon salınımının artması, iklim değişiklikleri ve küresel ısınma, erozyon nedeniyle ekilebilir alanların azalması gibi gelişmeler yer almaktadır. Özellikle dünyanın 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşı karşıya kaldığı çevresel sorunlar ve felaketlerle birlikte çevre sorununun politik yaşamdaki en önemli konulardan biri haline gelmesi nedeniyle modern düşüncenin köşe taşlarını oluşturan akımların ve yaklaşımların, düşünce sistematüğünü oluşturan pek çok kavram ekolojik bir perspektif içinde yeniden incelenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı kapitalist birikim sürecinin hakim olduğu dünyada kârlılığını arttırmak için üretimi ve tüketimi büyütmeyi amaç edinen ve sosyo-ekonomik yaşamı kendi talepleri doğrultusunda belirleyen sermayenin doğaya hükmetme hareketi sonucu oluşan çevre sorunların ve yaşanan ekolojik krizin çözümsüzlüğe dönüştüğünü ve bu sorunların çözümünde ileri sürülen “sürdürülebilir kalkınma” tezinin aslında sürdürülemez olduğunu irdelemeye çalışmaktadır. Çalışma, ayrıca ekolojik kriz ve sorunların aşılması ve insan-doğa arasındaki uyumun yeniden tesisi konusunda teorik ve pratik olanakları tartışmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde sermaye birikim sürecinin genişlemesi gerekliliği ve sermayenin yeniden üretimi sonucu ortaya çıkan insan-doğa arasındaki antagonistik ilişkinin yol açtığı ekolojik kriz ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise ekolojik krize çözüm olarak sunulan “sürdürülebilir kalkınma” tezinin temel savları ve bunların dünya ekolojik krizine çözüm getirebilir olup olmadığı tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde ise böylesi bir krizin ancak yeni bir toplumsal ütopya ve umut yaratılarak giderilebileceği dillendirilmektedir.

Sermaye Birikim Süreci ve Ekolojik Kriz

Kapitalizmde sermaye birikimini genişletmek amacıyla kârı ençoklaştırma çabasında her yeni günün sabahında, bir gece önceden bırakılan daha karmaşık, düzensiz ve kirlenmiş bir dünyaya uyanılır ve günün ilk ışıklarıyla da bir koşuşturmacadır başlar. Bu koşuşturmaca, sermayenin çevrim sürecinde yerlerini almak üzere yollara koyulan ve/veya koyulmak zorunda bırakılan insanların işyerlerine yetişme/yetiştirilme arzusu ve telaşıdır. Tabii ki sermaye çevriminde yerini almaya gidişin, kendini yeniden üretmek adına, bir de eve geri dönüşü vardır. Çünkü kendini yeniden üretme, ertesi gün yeniden aynı üretim ilişkisinde yerini almanın ön koşuludur. Bu gidiş-dönüş sarmalında işyerlerine yetişmenin ve/veya yetiştirilmenin en hızlı hangi araçlarla ve en kolay nasıl yapılacağını ise, günümüzde kentleri karmaşık bir ağ gibi saran karayollarının, doğanın pervasızca yok edilmesi pahasına bu yollara cepheli kurulan çarpık yerleşim yerlerinin ve uçak, vapur, tren, otobüs, metro ve taksi gibi taşıtlarının çeşitliliği/çokluğu ele vermektedir. Sermaye çevriminin gerçekleştirilmesi ya da tamamlanması ‘yarışında’ bu araçlar birbirlerine üstünlük kurarcasına koşuşturmaktadır. Bu koşuşturmada içlerinden biri veya birkaçı birincilik kürsüsüne konacak ve ödülünü alacaktır. Ödül kapitalist birikimin ençoklaştırılması için sermaye çevriminde daha fazla ve daha aktif roldür (Özdemir, 1991: 32).

Kapitalist üretim biçiminin içsel dinamiği gereği sermaye hızla büyümek, birikmek ve genişlemek zorundadır. Sermaye birikim süreci, yüksek kârlılığa dayandığından böylesi bir genişleme içsel dinamikleri harekete geçirerek (rekabet olgusu, değersizleşme vs.) kapitalizmi sürekli bir üretim artışına bağımlı kılar. Onun içinde sermaye önünde hiçbir engel veya kısıtlama yokmuşçasına daha büyük ölçeklerde üretmeye ve biriktirmeye yönelir. Kapitalist birikim sürecinde aşırı üretim ve kâr için üretim, üretimin boyutlarını ve karakterini toplumsal gereksinimlerden uzaklaştıran bir biçimde sürekli büyütülmektedir (Foster, 2012: 50-51). Üretimde sürekli büyüme, Üretim döngüsündeki hızlanmayı karşılayacak şekilde tüketimin hızlandırılması, toplumsal gereksinimlerden kopmuş bir tüketim düzeyini de kışkırtmaktadır. Yeni zevk ve tercihleri belirleyen moda yaşamların ve “kullan-at” tipi ürünlerin yaygınlaştırılmasını hızlandırmıştır. Sermayenin egemenliği altında üretimin ve tüketimin büyümesini hızlandıran unsurlar ise, “iletişim” ve “ulaşım” olanakları

ve süreklilik kazanan denetim mekanizmalarıdır. Bilgi teknolojilerinin geliştiği hızlı **iletişim** ve **küreselleşme** çağında, **sermaye birikiminin** genişlemesi ve **sermaye çevriminin** daha hızlı olabilmesi için daha hızlı ‘ulaşım’ ve ‘iletişim’ zorunludur. Ayrıca Sermayenin üretim sürecinin yanı sıra dolaşım sürecini düzenlemesi açısından öğeleri arasındaki, adına **sermayenin uluslararasılaşması**, yani **mali sermayenin serbestleştirilmesi** dediğimiz daha hızlı ‘erişimi’ de gereklidir. Dolayısıyla üretim ve dolaşım sürecine sokulan girdilerin ve nihai çıktıların en hızlı şekilde yerlerine ve çalışanlarının da vakit kaybetmeden işyerlerine yetiştirilmeleri gerekmektedir. “Vakit nakittir” ve sermayenin kaybedecek nakdi yoktur. Bunun için koca koca uçakları, gemileri, tırları ve kamyonları, cici cici hızlı trenleri ve çalışanların pek samimi pozisyonlar aldıkları toplu taşıma araçları vardır. Ancak, hızlı ‘iletişim’ ve ‘ulaşım’ çağında sermaye daha fazla küreselleşirken, insanlık insani iletişim yokluğunun (yabancılaşmanın) doruklarında bulunmaktadır.

Bu süreç, kapitalist sermaye çevriminin yarattığı ekolojik krizin merkezinde bulunan bir düşünce tarzını ele vermektedir. Çünkü bu, kapitalist sistemin var ettiği bireyci kentli insanın ve sermaye sahibi burjuvazinin düşünce tarzıdır. Bu düşünce tarzında, varolan her şey kapitalist üretim biçiminin sürekliliğini sağlayan kâr hadlerinin arttırılması ve sermaye birikiminin genişletilmesi içindir. Burada doğa, sermaye sahipleri tarafından, insanın onunla birlikte içinde var olduğu bir bütün değil, sadece insanlığın –ki bu eşittir sermayenin- yararına kullanılması için sunulmuş bir hammadde deposu olarak görülür. Ve sermaye birikiminin genişlemesi için çok hızlı bir biçimde doğayı dönüştürme eylemine girişerek bu hammadde deposundan en uygun şekilde yararlanılmaya çalışılır.

Bu arada yararlanma sırasında doğanın ortaya çıkardığı maliyet yükseltici engeller de **uygun** araçlarla ortadan kaldırılır. Sorun herhangi bir yerin belli bir zaman diliminde temizlenmesi ise, bu problem ‘çevreci kuruluşlar’ tarafından çözümlenebilir. Çünkü bu tip bir çevreci düşünce insanın doğaya hükmetmesi düşüncesini sorgulamaz. Aksine yol açtığı hasarı azaltacak uygulamalar ve teknikler geliştirerek doğaya hükmetme olgusunu kolaylaştırmayı amaçlar. Bu nedenle ekolojiye burjuva bakış açısı sorunun gerçek kaynaklarını ve boyutlarını görmez ve/veya görmezlikten gelir. Getirdiği çözüm önerilerinin tümü sorunun nedenlerinden çok sadece sonuçlarına ilişkin olup, doğanın biraz daha az kirletilmesi, tahribatın biraz daha yavaş yapılması gibi, ‘gur dediysen öldür demedik’ cinsinden naif

şeylerdir (Özdemir, 1991: 32).

Burjuvazinin egemen kıldığı bu bakış açısı aynı zamanda yarattığı yanılısma ve güdümlenmelerle toplumun büyük çoğunluğunun da bakış açısını oluşturmaktadır. Çünkü burjuvazi, kendi tarihini sonsuza kadar sürecek bir gerçeklikmiş gibi görür ve bunu toplumun da bir yanılısamayla kendi gerçekleriymiş gibi görmelerini sağlar. Bu görmeyi sürekli kılmak için de kapitalizm kendinde içsel korku mekanizmaları geliştirir (örneğin bankalar ve borsalar çökecek diye herkes ayağa kalkar). Esas tehlike de buradadır: Çünkü insanlar kapitalizmle birlikte var olan şeyleri sanki ebediyen varmış gibi, başka türlü olamazmış gibi görürler (Duhm, 1987).

Tüm bunların yapılabilmesini sağlayan ise, sermayenin sihirli oyuncağı, kentli insanın ve burjuvazinin yeni tanrısı “*teknoloji*”dir. Çünkü sermaye yüksek kârlılık ve rekabet için mal ve hizmetleri yeterince ucuz üretmek zorundadır. Daha ucuza üretebilmek için de emeğin üretkenliğini artırmak zorundadır. Emeğin üretkenliğini arttırmanın iki yolu vardır; Birincisi, işçilerin daha uzun çalışma saatleri ve/veya aynı ücret karşılığında daha yoğun çalışmasını sağlayarak sömürülmesini (mutlak artık-değer) arttırmak. İkincisi aynı ürün veya hizmeti üretmek için gerekli emek miktarını azaltacak makineleşmeye (nisbi artık-değer) gitmek ve değişmez sermayenin unsurlarının ucuzlatılmasını sağlayacak yeni yöntemlerin ve teknolojilerin uygulamaya geçirmek (Marx, 1978 C.I: 329). Mutlak artık-değeri arttırmanın sınırlılığı karşısında kapitalizmde üretkenliği arttırmanın temel unsuru makineleşme ve yeni teknolojilerdir. Daha doğrusu kapitalist teknolojidir. Kârı artırma güdüsünün uyardığı teknolojik gelişme, teknolojiyi “sermayenin çevrimi” sürecinde organize etmeyi olanaklı kılacak yeni iş/işyeri düzenlemeleri, çalışma biçimleri ve bunlara uygun hukuki düzenlemeleri içinde barındırır. Bu anlamda teknoloji için de aynı şey düşünülür. Çünkü bu konudaki genel görüş, teknolojinin ideolojik biçimlenimden tamamen bağımsız, tarafsız ve kendine özgü bir mantığı olduğu ve bu mantığa göre yeni tekniklerin uygulamaya sokulduğu biçimindedir. Oysa teknolojik buluşlar üretim ilişkilerine ve sınıf mücadelelerine son derece bağlıdır. Üretim sürecinde devreye sokulan yeni teknik buluşların ve makinaların çoğunluğu kapitalizmin bir bütün olarak aşırı birikim krizine girdiği dönemlerde ortaya çıkar ve tüm bu tekniklerin ortak hedefi üretimi, giderek canlı emeğe daha az bağımlı kılmaktır. Seçilen teknikler doğanın kapitalist mülk edinilme sürecinde doğanın dönüştürülmesine dayandığından çoğunlukla çok fazla kirlletici veya tahrip edicidirler. Teknolojiler belli bir insan- insan

ve insan-doğa ilişkisi ile biçimlenirler. Bu, hem üretim sürecinde hem de tüketim sürecinde böyledir. Üretim sürecinde kullanılan makinalar hem işçilerin üretilen nesne karşısında yabancılaşmalarını sağlarken, hem de işçilerin hareketlerini, birbirleriyle ilişkilerini ve iş akışını “yönetici” nin en iyi biçimde kontrol edebilmesini sağlayacak tarzda tasarlanırlar ve örgütlenirler (Öngen, 1994: 13-27).

Kapitalist üretim biçimi bir siyasal müdahale ile radikal tarzda değiştirilmediği sürece içerik açısından büyük dönüşümler gerçekleştirir. “Basit el üretimi” “*manifaktür*” ve “makinelî fabrika” bu dönüşümün başlıca dinamikleridir. Bu günkü tipte fabrikaların olmadığı kapitalizm öncesi (*manufacture*) dönemde bir nesnenin tasarımı ile üretim aşamaları birbirinden ayrılmış değildir ve çoğunlukla tasarımdan üretimin sonuna kadar tüm aşamaları bir kişi (*zanaatkar*) gerçekleştirir. Tasarımın emek sürecinden ayrılmadığı bu durumda, insan ile üretilen nesne arasındaki ilişki doğrudan bir ilişkidir. Burada insanın, ürettiği nesne ile kurduğu ilişki, insan- insan ve insan-doğa ilişkileri gibi doğrudan ilişkilerdir. Her insan, yer aldığı üretim sürecinin bütünü hakkında bir bilince sahip olduğu gibi, aynı zamanda bütünsel bir doğa bilincine de sahiptir.

Kapitalist üretim sürecinin genişlemesiyle birlikte içeriksel olarak yaşanan dönüşüm yeni üretim teknolojilerini bir zorunluluk olarak sisteme içselleştirmeye başlamıştır. Uygulamaya konulan ***fordist üretim teknolojisi*** ile, önce tasarım aşaması emek sürecinin dışına çıkarılmış, ardından emek süreci de belli aşamalara bölünerek her işçinin işin sadece belirlenmiş bir bölümünü belirlenmiş hareketlerle (***Bilimsel iş yönetimi-taylorizm***) yapması sağlanmıştır (Öngen, 1994: 31-35; Ercan, 1996: 37-41; Belek, 1997: 43-46). Teknolojik gelişmelerin ekonomik ve sosyal yaşamın her alanına hızla girmesi ***Fordizmin*** katı yapısında esnekliğe olanak tanımıştır.

Fordizmin yarattığı uluslararası işbölümündeki genişleme ve emek üretkenliğindeki artışın teknolojik düzeyin verili sınırına ulaşması nedeniyle durağanlaşmaya başlaması, günümüzde “yalın üretim”, “tam zamanlı üretim (JIT)”, “kalite kontrol çemberleri” ve “hücreli üretim tekniği” olarak da tanımlanan esnekleşme ***fordist*** üretim sürecini ***post fordist*** aşamaya dönüştürmüştür. Üretim sürecinin parçalanmasına olanak verecek ***esnek üretim teknolojileri*** endüstriyel yapılarda esnek bir organizasyon örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Bu da kitlesel üretimin belirleyici olduğu bir yapıdan ***üretimin desantralizasyona*** uğradığı ve bu anlamda bütünsel bir üretim sürecini farklı aşamalarda/mekânlarda

gerçekleştirdiği bir yapıya olanak sağlamıştır. Burada çalışanların yaptıkları işlerin bütününe hakim olduklarını dolayısıyla yabancılaşmanın yaşanmadığı iddia edilmiştir. Fakat bu gerçeği yansıtmadığı gibi süreç tüm çalışanları da kapsamamaktadır. Yine üretimin geleceğine ilişkin esas belirleyici kararları (tasarımı) şirket üst düzey yöneticileri ve sahipleri almaktadır. Dolayısıyla çalışanların yönetime katıldıkları ve yabancılaşmanın ortadan kaldırıldığı iddiası kocaman bir yalandır. Çünkü Fordizmden farklı olarak çalışanların sadece kas gücü değil, beyin gücü de kullanılır (Ercan, 1996: 45; Belek, 1997: 54-64). Günümüzün somut insanı, fabrika ya da büro işçisi, çok küçük bir bölümünde yer almak zorunda kaldığı iş akışı sonunda ortaya çıkan nihai ürün olan nesne ile yalnızca çok dolaylı bir ilişki kurabilmektedir. Çünkü kapitalist üretim sürecinde nihai ürün, üretimin parçalı yapısı nedeniyle işçinin beyninin ve bedeninin uzantısı olmaktan çıkarılmıştır.

İnsanın doğa karşısındaki konumu da benzeri bir ilişkiyi içerir ve tüm dış dünyaya ilişkin parçalanmış bir bilinci yaratır. Bu bilinçle yüklenmiş insan egemen ideolojinin doğaya bakış tarzını benimsemeye hazırdır. Artık kapitalist olmayan üretim ilişkilerinde, insan, düşünce ve eylemlerinin sonuçlarını bütünsel olarak görebildiği ve dış dünyadaki (kendi bedeninin dışı) süreçleri eylemleriyle biçimlendirdiğinin bilincinde olduğu halde, kapitalist üretim ilişkilerinde tam tersine, dış dünyadaki süreçlerin, kendi düşünce ve eylemlerinin dışında, başka güçler tarafından biçimlendirildiği gibi bir “bilince” sahip olmuştur. Bunun sonucu, insanın dış dünya karşısında duyarsızlaşması ve eylemsizleşmesidir. Adeta doğa karşısında, içinde bulunduğu toplumsal dizge nedeniyle “hiçleşen insan”, böylesi bir durumda doğaya “hükmetmesini” sağlayan teknolojiyi **tanrılaştırarak** huzur bulur. İnsan teknoloji ile kendini ve kendine ilişkin her şeyi yeniden üretirken, gözü, kulağı, sesi ve aklıyla beraber belleğini de teknolojiye tabi kılar. Ancak insan böylece bir kere daha tuzağa düşer; sistemin karmaşasında giderek boğulurken, son bir ümitte sarıldığı “yaşamı kolaylaştırıcı teknolojiler” git gide kişinin varlık alanını daraltır ve kirletir, yaşamsal etkinliklerini köreltir.

Schumacher (1994), bu durumu “şeytanı, şeytanların şahıyla (*beelzebub*) kovma” girişimi olarak betimler. Teknolojinin alternatifi daha fazla teknoloji olmaktadır. Böylece “**tanrıları yaratanlar yarattıklarının kölesi olurlar**”. Nitekim üretim süreci sonunda insanın kendi bilinci

dışında yaratılan nesnelere, dolaşım sürecinde de “antagonistik” anlamda tüketilen nesnelere olarak belirdiğinde aynı dışlayıcılığı taşımaktadır. Bu anlamda kapitalizmin üretim ve tüketim süreçleriyle tanımlanan ekonomik ilişkilerinin krizde olmasıyla birlikte, sosyal boyutunda da artık insanın insan, insanın doğa, insanın teknoloji karşısında “hiçleştiği” bir sendrom yaşanmaktadır. Böylece üretim sürecine yabancılaşan insan tüketim sürecinde ve doğayla ilişkisinde de aynı duyguyu paylaşmaktadır (Burket, 2011: 228; Kovel, 2011: 7-8). Bu bağlamda Neoliberalizmin egemen olduğu bu tarihsel momentin, bir çıkmaza doğru sürüklendiğini gözlerimizle görmekteyiz.

Burket (2011)’e göre doğadaki her şeyi, piyasanın “kâr maksimizasyonuna” kurban edilerek metalaştırdığı ve insanları bu kısır döngüde insan odaklı üretim sürecinden kopararak vasıfsız bir tüketici konumuna sürüklediği kapitalizmin kâr güdüsü, emeği denetim altına aldığı gibi doğayı da denetim altına alır. Kapitalizmin gelişimi, emek ve doğa üzerindeki denetimini arttırırken aynı zamanda bunların sömürülmesi ve metalaşmasını da hızlandırır. Çünkü kapitalizm krizleri aşmak ve sermaye birikim sürecini devam ettirebilmek için kendine yeni metalaşma alanları yaratmak zorundadır. Kapitalizmin yıkıcı “büyümesi” ve “gelişimi” bunu gerektirir. Ancak emeğin ve doğanın metalaşması ya da sınırsız sömürülmesi kapitalizmi kendisini yok edecek bir krize doğru götürmektedir. Ve bu kriz sadece “aşırı birikim krizi” olmayacaktır. Daha evrensel boyutta bir ekoloji krizi olacaktır. Kapitalizmin yarattığı ekolojik kriz bir yandan küresel ısınma, ozon tabakasının incelmeye başlaması, hava ve su kirliliğinin artışı, asit bulutları ve yağmurları, toksik atıklar, ekolojik tür, biyo ve gen çeşitliliğinde gözlemlenen hızlı azalma, toprağın canlılığını kaybetmesi, ormanların tahrip edilmesi, çölleşme, toprağın ölümü ve gıda krizi ile doğayı öte yandan doğanın parçası olan insanlığı yıkıma sürükleyecektir.

İster ekolojik ister ekonomik isterse de politik olsun, her kriz aynı zamanda kendi nedeni içinde bir krizdir ve yine her kriz kendinde iki olasılık taşır: Birincisi kendi nedeni olan olgunun, siyasi bir müdahalece radikal bir tarzda ortadan kaldırılarak, yerini bütünüyle “yeni olan” a bırakmasıyla krizin çözülmesi olasılığıdır. İkincisi, krizin nedeni olan olgunun (burada söz konusu olan kapitalist üretim biçimidir) kendi içindeki kriz önleme mekanizmalarıyla kriz olgusunu aşarak kendini tekrar, yeniden üretme olasılığıdır. Öncelikle ikinci olasılık üzerinde durursak, her kriz kendi içinde

bu iki olasılığı taşısa da bu teorik bir önermedir ve bu olasılıkların pratik olarak gerçekleşebilme olasılıkları eşit olmayabilir, hatta olasılıklardan biri pratik olarak olanaksız bile olabilir.

Ekolojik krizin nedeni, insan toplumunun akla gelen tüm hücrelerini saran bir virüs olan kapitalist üretim biçimidir. Kapitalizmin insanlığa dışsal olduğu ve insanlığın tüm hücrelerini saran virüs dışarı atılırsa (kansersiz hücreler de olduğu gibi), kendisi ve birbirleri arasındaki ilişki değişmeden sağlığına kavuşmuş demek olur ki bu da abesle iştigaldir. Oysa doğrusu şudur: Kapitalizm, bizzat bu virüslü hücrelerin kendisi ve daha da önemlisi bizzat bu hücrelerin örgütleniş tarzıdır. Krizin nedeni de bu doğru anlamıyla, kapitalizmin kendisi olmaktadır. Bu nedenle ekolojik kriz, özel durumu nedeniyle, kapitalizmin kendi içinde çözemeyeceği, dolayısıyla her halükarda onun sonunu oluşturan bir krizdir. Fakat bu, birinci olasılığın, yani, kapitalizmin radikal tarzda aşılarak yerini yeni olana bırakması olasılığının, otomatik olarak gerçekleşebileceği anlamına gelmiyor. Çünkü ekolojik kriz, radikal tarzda çözülmezse (ki bu kuvvetli bir olasılık), canlı yaşamının doğal ortamını tahrip ettiğinden en kötü ihtimalle, insanlığın (insanlık olmadan kapitalizm de olamayacağına göre, kapitalizmin de) toptan yok oluşuna, en iyi ihtimalle de, tarihin şimdiye kadar görmediği bir barbarlığın (bu geriye dönüşü olmayan sürekli bir barbarlık olacak) başlangıcını getirecektir (Burket, 2004). Kapitalist üretim biçiminin sonucu “ya sosyalizm ya da barbarlık” şiarındaki barbarlık büyük bir ihtimalle karşımızdadır ve 21. yüzyılın önemli bir bölümünde kapitalist üretim biçimi böyle hızlı büyümeye devam edecek olursa, kaçınılmaz görülen nükleer çağda, muhtemelen barbarlık insanlığın sonu olacaktır.

Ekolojik Krize Çözüm Sürdürülebilir Kalkınma Olabilir mi?

Ekolojik krizlerin, arıtma tesisleri, bacalara filtre, refüjlere ağaç dikmek, küresel ısınmayı sağlayan sera gazların üretimine son vermek, karbon emisyon indirimi vb. gibi reformist (palyatif) önlemlerle üstesinden gelinemeyeceği, dahası bunların problemin saptırılması olduğu son derece açıktır. Üstelik son zamanlarda çevreci hareketlerin daha temiz bir üretim adına çevreyi koruma altına almaları, ülkelerin doğayı daha fazla kirletmemek amacıyla yasal düzenlemelere ve anlaşmalara gitmeleri bir

alternatif oluşturmamaktadır. Alternatif, yaşanan süreci (insanı tahrip, doğayı tahrip) bütünsel olarak algılamak ve sonuçlar yerine nedenleri üzerinde durmaktır. O halde ekolojik krizi, kapitalizm kendi içinde çözemez. Çünkü her toplumsal sistem kendini sürdürebilmek için yeniden üretim mekanizmalarına sahip olmak zorundadır. Kapitalist sistemde bu, “genişleyen yeniden-üretim”dir. Kapitalizm varlığını sürdürebilmek için sürekli genişlemek zorundadır. Bunun için sermayenin her yıl % 2,5 - 3 büyüme gerekliliğini sağlayacak bir sermaye akışı yaratması gerekir. Çünkü sermaye birikiminin sürekliliğinde meydana gelebilecek bir kesintinin sermayenin değer yitirmesine neden olabileceğini, bu durumun ise krize yol açabileceği belirtilmektedir (Harvey, 2011: 197; Marx, 1978: C.III 230). Oysa ekolojik kriz, tam da, sürekli olarak büyüyen bir üretim hacminin, büyüme olmaksızın bir dengeyi koruyarak var olan doğanın (kıt kaynak olduğu için) kritik sınırlarını aştığı bu noktada ortaya çıkmaktadır (Bookchin, 1994; 1996).

Günümüzde kritik sınırlar çoktan aşılmıştır. Küresel düzeyde gerçekleşen kapitalist üretimden dolayı kapitalizm hızla gelişerek dünyayı su, hava, toprak ve doğadan yoksunlaştırmaya başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte aşırı biçimde ortaya çıkan karbondioksit gazının etkileri sonucunda atmosferdeki ozon tabakası incelmış, son yüz yıl içinde Kuzey Kutbu bölgesindeki ortalama hava sıcaklığı 5 derece artmıştır. Önümüzdeki 100 yıl içinde dünyanın ortalama hava sıcaklığının da 1.4 ila 5.8 derece oranında daha da artacağı hesaplanmaktadır. Küresel ısınma sonucunda büyük buzullar hızla erimeye başlamış, bu ise şiddetli yağışlar, sel felaketleri, büyük tayfunlar (El Nino, Katrina vb.) büyük miktarda erozyon ve kıyıya yakın bölgelerin sular altında kalması gibi tehlikeler doğurmuştur. Küresel ısınmanın ayrıca dünyadaki bitki ve hayvan türleri üzerinde de olumsuz etkileri ortaya çıkmış ve gelecekte yaşanabilecek küresel gıda bunalımlarına zemin oluşturmaya başlamıştır. Çevresel sorunlar, insanlarda beslenme ve solunum bozuklukları, kanser, akciğer ve kemik hastalıkları başta olmak üzere bazı hastalıkların yayılmasında da etkili olmaktadır. Kapitalizmin bu yöndeki olumsuz etkileri tüm dünyada hissedilmekle birlikte, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde hissedilen zarar diğerlerine oranla daha büyüktür.

Doğada yapılan tahribatın çoğu kez geriye alınması mümkün değildir. Bizden sonraki nesiller temiz su, hava ve gıda gibi temel gereksinimleri için dahi arkada bıraktığımız kirlilikle başa çıkmak ve bozduğumuz

doğal dengeleri tekrar kurmak için oldukça emek ve para harcayacak gibi görünmektedir. Doğanın tahribatı, hızlı nüfus artışı, yoksulluk, kaynakların tüketimi ve işsizlik hızla artarken, hava, su ve toprak kirliliği, ormansızlaşma ve çölleşme dünya üzerindeki tüm yaşamı olumsuz etkiliyor (Todaro, 1994: 327). Bu nedenle Birleşmiş Milletler vb. kurumlar “kaynakların sürdürülebilir**” kullanılmasını sadece gelecek nesillerin yaşamı için değil, gelecekteki tüm yaşamlarında tek garantisi olarak sunuyor (Fisunoğlu, 1997: 13). Çevreye uygun bir ekonomik genişlemenin temel koşulunun sürdürülebilir kalkınma olduğunu ileri sürüyor (Başkaya, 1994: 220). Kaynakların sürdürülebilirliği ve sürdürülebilir kalkınma süreci, 1972 Stockholm Konferansı, 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu, 1992 Rio Zirvesi, 1997 Rio+5 Zirvesi ve 2002 Johannesburg Zirvesinde ele alınmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun hazırladığı Brundtland Komisyonu Raporu’nda şöyle tanımlanıyor; “gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yetisini ortadan kaldırmadan günümüz kuşaklarının gereksinimini karşılayacak sosyal ve ekonomik gelişmedir” (Uslu, 1997: 45). Diğer bir tanım ise, “Destekleyici ekosistemlerin taşıma kapasiteleri ve kaynakların sınırları içinde kalınarak insan yaşamının iyileştirilmesidir” (UNEP, 1991: 7). Kavramın bu şekilde tanımlanması, kalkınma sürecindeki bugünkü eğilimlerin uzun süre devam ettirilemeyeceği düşüncesini yansıttığı gibi aynı zamanda, gelecek kuşakların gereksinimleriyle bugünkü kuşakların gereksinimleri arasında bir denge kurulmasının zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.

Bu yaklaşımla, doğal kaynaklar verimli kullanılarak, atıklar azaltılarak, kaynakların tekrar kullanımı sağlanarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verilecek ve çevrenin sürekli şekilde korunması sağlanmış olacaktır. Yani sürdürülebilir kalkınma stratejisinin çevre ve kalkınma politikalarıyla uyumlu olabilmesi için, büyümeyi canlandırması ve büyümenin kalitesinin iyileştirmesi, sürdürülebilir bir nüfusun temel gereksinimlerini karşılaması, teknolojiyi yeniden yönlendirerek riski yönetmesi, çevre ve ekonomiyi birleştirerek kalkınmanın daha katılımcı yapılması ve uluslararası işbölümünün yeniden yönlendirilmesi gerekmektedir (Ceylan, 1995: 207-211). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir kalkınma anlayışını ifade etmemekte, kalkınmaya ilişkin bütün ekonomik, finansal, ticari ve endüstriyel politikaların, büyümeyi, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı bir süreç olmaktadır.

Dolayısıyla bir an için, bu andan itibaren Birleşmiş Milletler vb. gibi örgütlerle dünya çapında bir konsensüse varıldığını ve son zamanlarda üzerinde tartışılan “sürdürülebilir kalkınma” açısından, ekolojik önceliklere göre yeniden yapılandırılmış ve geri kalan her şeyin aynı kaldığı kapitalist “çevrim” sürecinin sıfır büyümeyi kabul ettiğini varsayalım. Ki sıfır büyüme ile kapitalizmin kendini yeniden üretemeyeceğini bilmeliyiz. Böylesi bir durum, sadece şu andaki korkunç boyutlara ulaşmış çürümüşlüğü sonsuza kadar aynen sürmesi demek olur ki, bu da felaketin ta kendisidir. Üstelik Brundtland Raporuna göre, az gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınma ile gelişmeleri olanaksızdır. Dünyanın büyükçe bir kara parçasını oluşturan ülkelerin az gelişmiş ülke olmaları doğanın korunması ve ekosistemin iyileştirilmesi konusunu belirsizleştirmektedir. Rapora göre, az gelişmiş ülkelerin doğayı koruması ve sürdürülebilir biçimde kalkınması mümkün değildir.

Bir ekonominin sürdürülebilirliği toplam sermayenin ve sabit sermaye miktarının aynı şekilde elde tutulmasına bağlıdır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik analizi yaparken toplam sermayenin hangi unsurlardan oluştuğunu bilmemiz gerekmektedir. Toplam sermaye insan emeği ile doğal sermaye olmak üzere iki temel üretim faktöründen oluşur. Önemli olan nokta ise, toprak ve su kaynakları, denizler, flora ve fauna ormanları, su alanları ve doğal kaynaklar ve ekosistemler kullanılarak, tüketilmesi ve atıkların üretilmesi üzerine kurulu olan “tek geçişli” ekonomilerin sağladığı büyümenin sürdürülebilir olamayacağıdır. Çünkü böyle bir büyüme gittikçe doğal sermayeyi tüketecek ve insan dahil tüm canlılara yaşam alanı bırakmayacaktır. Sürdürülebilirliğin sağlanması için toplam sermayenin eksilmemesi gerekir. Çünkü sürdürülebilirlik, kalkınmanın niceliksel boyutu üzerinde değil, niteliksel boyutu üzerinde durulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Uslu, 1997: 47-53). Sorun sermayenin mantığı ile doğanın kendini yenileme ve onarma süreçleri, ekolojik döngüleri ve geri besleme sistemleri arasındaki bağdaşmazlık ve sermayenin genişleyen yeniden üretimi ile doğanın yeniden üretilmesi arasındaki çelişkinin keskinleşmesidir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınmanın ve doğanın birlikte var olmaları olanaksızdır. Çünkü temeli piyasaya dayanan kalkınmanın her türlüşünün, doğaya bir maliyeti olacaktır ve kalkınma adına yapılacak her şey er ya da geç doğadan bir şeylerin eksilmesine neden olacaktır.

Sonuç Yerine

Sonuçta neyin olması gerektiğine, neyin olmamasından hareketle varılabilir. Nitekim tarihi boyunca insansal hiçbir şey üretememişliğiyle kapitalizmin -ki “alternatifsiz” görüldüğü şu günlerde- çözümün yine de “serbest piyasa” sistemi içinde bulunacağının ileri sürülmesi vahimdir. Çünkü doğayı yok eden, doğayı yok ettiği ölçüde insanlığı yok eden ve daha da önemlisi sadece günümüzde süregelen yaşamı değil, geleceğe ilişkin “potansiyel yaşam biçimini” de yok edecek olan kapitalist üretim biçimini karşımıza almamız gerekmektedir. Eğer barbarlığı ya da yok oluşu seçmiyorsa, o zaman kurtuluşumuz olan yegane ikinci olasılığa, yani ekolojik krizin, kapitalizmin radikal tarzda aşılarak yerini “yeni olana” bırakmasıyla çözülmesi olasılığına varabiliriz. “Yeni olan”ın ne olması gerektiği ile başlarsak; Marx Kapital’in üçüncü cildinde bunu üretime ve tüketime yabancılaşmamış insanın, üretim aracılığıyla “insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkiyi rasyonel biçimde düzenleyerek” doğa ve toplum arasındaki ve toplum içerisindeki sınıf çelişkilerinin tarihsel çözümü olarak tarif etmektedir (Benlisoy, 2013: 11). Kısacası “yeni olan”, kapitalizmde, bir bütün olarak (ideolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik vs.) var olan olguların hiç birinin olmadığı yeni bir yaşam tarzı, siyaset ve uygarlık arayışı olmalıdır (Bahro, 1989: 7; Haveman, 1990; Bookchin, 1996). Krizin çözümü için yeni olan şeyler, 20. yüzyılın başlarında tüm insanlık için nesnel anlamda bir umut ışığı oluşturmuş, ancak bu güne dek temsil ettiği ve taşıdığı tüm değerleri topyekün yıpranmış olmasına rağmen, yine de eşitlikçi, doğaya ve insana karşı duyarlı ve bugün ve gelecek arasındaki dengeleri kollayan “kapitalizmin reddi olan” sosyalist ütopyanın geliştirilmesi olmalıdır. Bu yeni yaşam tarzı;

i. Piyasaya karşı planlamanın yaşama geçirilmesi; Planlamayı, SSCB ve Doğu Avrupa’da yapıldığı gibi bir merkezdeki ‘uzmanların’ teknik bir uğraşısı değil, bir toplumsal ilişki-iletişim tarzı olarak anlamak, insanların ancak metalar aracılığıyla dolaylı ilişkiler kurabildikleri piyasaya karşı, metalar ve metaların aracılığı olmaksızın doğrudan ilişki kurdukları bir sistem olarak ele almak gerekir.

ii. Kapitalist teknolojiye karşı sosyalist planlama ilişkileriyle biçimlenecek yeni bir teknoloji; teknolojinin piyasa ve kâr kaygısı ile değil, insanlık için insanlık yararına ve insanlığın yaşam kalitesini

iyileştirmek adına üretilmesi,

iii. Doğanın kendisine “sunulmuş” bir depo olduğunu düşünen liberal bireye karşı, ancak doğanın bir parçası olarak var olabileceğini bilen somut bireyler,

iv. Sürekli büyüyen bir ekonomi yerine, büyümenin sıfır olduğu bir ekonomi,

v. Hastalık derecesindeki tüketime karşı, “ tüketmeme hakkı” ve “Tüketme” kavramına yabancı bir toplum; “Tüketme” kavramı belli bir insan nesne ilişkisini gösterir, bu insanın, kendi bedeni dışında var olan her şeyin “ kendisi için” olduğunu düşündüğü, dolayısıyla “kendisi için” olup da kendi bedeninden ayrı olan şeyleri kendi bedenine dahil etme arzusuyla dolduğu bir ilişkidir. Bunun dışında insan-nesne ilişkisi, insanın, nesnelere “kendisi için olduğunu” değil, sadece “ olduğunu” düşündüğü bir ilişki olabilir,

vi. Büyük nüfusun yoğunlaştığı kentsel yerleşim yerleri karşısında yeryüzüne serpiştirilmiş küçük yerleşim birimleri. Çünkü kentler, aynı zamanda yeryüzünde belirli noktada büyük yoğunlaşmalar yarattığından ekolojik dengeyi bozan unsurlardır,

vii. Bugünkü kentsel yaşam tarzı ve kent kültürüne karşı, tümüyle bireysel olanın yerine toplumsal olanı geçiren yeni bir yaşam tarzı ve yeni bir kültürel bilinç; Çünkü insanlar arasındaki üretim ilişkileri, toplumdaki egemen düşünce yapısının da belirleyicisi durumundadır. Bu anlamda toplumun üst yapısını oluşturan kurumlar ekonomik alt yapının güdümündedir. Temel üretim biçimi değiştikçe onun belirlediği üst yapı kurumları da değişir. Ve her üretim biçimi kendi gereksinimine cevap verecek üst yapı kurumlarını da oluşturur,

viii. İnsanlığın bilincinde yer eden savaşçılık, ataerkil ve hiyerarşik yapılanmanın yok edilmesi; insanlık tarihi boyunca bilinçte yer etme kendiliğinden oluşmamıştır. Örneğin insanlığın birlikte üretime geçişi çok fazla artık-değerin oluşmasına ve talancılığa zemin oluşturmuş ve kapitalist sermaye birikimi sürecinin genişletilmesinde sisteme içsel olan “yıkıcı rekabet”, içte yatan iktidar hırsı ve şiddetin açığa çıkmasını fırsat bilmiştir,

ix. Cinsiyetçi söylemi içselleştiren ve sahiplik duygusunu koruyan iyelik eklerinin olmadığı bir dil olabilir.

KAYNAKÇA

- [1] Bahro, Rudolf (1989), **Hangi Sosyalizm? Hangi Yeşil? Niçin Sanayi?**, (Çev. T. Bora), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- [2] Başkaya, Fikret (1994), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Yayınları, Ankara.
- [3] Belek, İlker (1997), **“Postkapitalist” Paradigmalar**, Sorun Yayınları, İstanbul.
- [4] Benlisoy, Foti (2013), “Marksizmin Ekolojik Potansiyelleri”, **Dipnot Sosyal Bilim Dergisi**, Sayı 8, 2013. Erişim adresi: <http://www.dipnotdergisi.com/sonsayi.html>, Erişim Tarihi: 27 Mart 2013.
- [5] Bookchin, Murray (1994), **Özgürlüğün Ekolojisi**, Çev.: A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- [6] Bookchin, Murray (1996), **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev.: A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- [7] Burkett, Paul (2011), **Marksizm ve Ekolojik İktisat Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığıne Doğru**, Çev.: E. Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul.
- [8] Burkett, Paul (2004), **Marx ve Doğa Al-Yeşil bir Perspektif**, Çev.: E. Özkaya, Epos Yayınları, Ankara.
- [9] Ceylan, Tülay (1995), “Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gelişme İktisadi Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde, der.: T. İşgüden, F. Ercan, M. Türkay, Beta Yayınları, İstanbul.
- [10] Dieter, Duhm (1987), **Kapitalizmde Korku**, Çev.: S. Şolçün, 1. Baskı, Kalem yayıncılık, Ankara.
- [11] Ercan, Fuat (1996), **Kapitalizm Modernizm ve Azgelişmişlik**, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- [12] Fisunoğlu, Mahir (1997), “Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi”, **Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması, Tartışma Toplantısı**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 11-12 Aralık, Ankara, s.13-21.
- [13] Foster, J. Bellamy (2012), **Marksist Ekoloji**, Çev.: B. Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

- [14] Haveman, Robert (1990), **Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya**, Çev.: E. Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- [15] Kovel, Joel (2011), “On Marx and Ecology”, **Capitalism Nature Socialism**, Vol. 22, Number 1, p. 4-17.
- [16] Marx, Karl (1978), **Kapital C. I**, 2. Basım, Çev.: A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- [17] Marx, Karl (1978), **Kapital C.III**, 1.Basım, Çev.: A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- [18] Öngen, Tülin (1994), **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- [19] Özdemir, Memduh (1991), “Dünyanın Koca Bir Çöplük Oluşu Üzerine Fena Halde Karışık Düşünceler”, **Kent ve Politika**, Yıl 1, Sayı 2, Nisan 1991, s.32-33.
- [20] Schumacher, Erich F. (1994), **Küçük Güzeldir**, Çev.: O. Denizkan, 3.Baskı, Cep Yayınları, İstanbul.
- [21] Todaro, Michael P. (1994), **Economic Development**, Logman, New York.
- [22] Uslu, Orhan (1997), “Ekonomik ve Ekolojik Uygulamalarda Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeri”, **Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması, Tartışma Toplantısı**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 11-12 Aralık, Ankara, s.43-55.

